Barkóczi Balázs

A hazai radikális jobboldal térhódítása az interneten

A tanulmány az online politikai diskurzusok természetét, a webes közösségek politikai magatartásformáit, valamint az interneten szerveződő politikai hálózatok és mozgalmak jellemzőit vizsgálja. Elsősorban a hazai politikai erőtér perifériáján elhelyezkedő szélsőjobboldali csoportok felépítését elemzi, hiszen ezek internetes megjelenése tudatos online aktivitásra és közösségépítésre utal. A hazai radikális jobboldal hálózati megjelenése óta az internetet egy olyan tematizációs eszközként használja, amely elsősorban a mainstream politikai hálózatoktól eltérő alternatív felépítése, az információk tartalma és jellege, valamint a hálózat nyitottsága miatt érdemel kiemelt figyelmet.

Jeff Jarvis amerikai újságíró, tévés személyiség és blogger, még az amerikai elnökválasztási kampány alatt saját internetes naplójában arról értekezett, hogy könnyen Barack Obama lehet az első elnökjelölt, aki a világháló segítségével fogja megnyerni a választásokat. A jóslat beigazolódott, bár nyilvánvalóan további politológiai elemzések tárgyának kell lennie annak, hogy a demokrata elnökaspiráns magabiztos győzelme mennyiben tudható be az internetes médium korteshadjáratban való értő, átgondolt és széleskörű használatának. Annyi azonban biztos, hogy a webes megjelenés az eredetileg közösségépítéssel foglalkozó Obama számára olyan potenciált biztosított ellenfelével szemben, amelynek fontosságát az interneten regisztrált aktivisták és támogatók csoportjain keresztül kézzelfoghatóan, számszerűen is igazolni lehet. Ennek tükrében a világhálón szerveződő közösségek kutatásának a magyar politikai viszonyok vizsgálatakor is prioritást kell élveznie, annál is inkább, mert a politizálás megváltozott körülményei között a netes hálózatok a jövőben joggal tarthatnak igényt politikai képviseletre, valamint – formálisan vagy informálisan – befolyásolhatják egy-egy politikai döntés kimenetelét.

Az alábbiakban az interneten szerveződő politikai közösségeket, a webes hálózatok közötti diskurzusok természetét, valamint ezek politikai tematizációs képességét vizsgálom. Az elméleti kutatás során leszűrt tanulságok érvényességét egy konkrét példával, a szélsőjobboldali internetes hálózat felépülésének bemutatásával fogom alátámasztani. Elemzésem célja, hogy az internet politikában betöltött szerepének vizsgálatából kiindulva olyan elméleti keretet vázoljak fel, amelyen belül a weben megjelenő politikai hálózatok adekvát módon értelmezhetővé és identifikálhatóvá válnak. A tanulmány több olyan részterületet is érint, amelynek kifejtésére és elemzésére az adott keretek között nincsen mód. Ezeket a nyitottan maradt kérdéseket, amelyek a jövőben önálló kutatások kiindulópontjai lehetnek, igyekszem mindvégig jelezni.

A kutatás módszertani aspektusai és fogalmi keretei

Ahhoz, hogy az internetes közösségek szerveződésének természetét vizsgálni tudjuk, olyan kutatói pozíciót kell felvennünk, amely távol tartja magát mind az új médium megjelenését és hatásait annak kulturális kontextusából kiszakítani próbáló attitűdtől, mind pedig az interneten végbemenő folyamatokat az offline közösségekre analóg módon alkalmazó leírásoktól. A világháló kutatásának irányai ugyanis interdiszciplinárisak, amennyiben, mint azt Pintér Róbert megállapítja, az „internet politikai jelenségeinek a megértése (…) a tágabb tudományos vizsgálódásokba, illetve a politikai jelenségek társadalmi egészébe ágyazódik bele" (Pintér, 2009). Ez egyben azt is feltételezi, hogy az internet, valamint az interneten megjelenő közösségek kutatása csak úgy lehet teljes, ha a vizsgálódás körébe a világháló megjelenése előtti társadalmi-politikai jelenségek tudományos vizsgálatának eredményeit is bevonjuk.

Az online politikai közösségek működésének leírásakor a közösséget, mint a neten végbemenő politikai interakciók közegét, valamint az ezekben az interakciókban részt vevő, az ott megjelenő információkra reagáló, illetve az infor-

mációk tartalmát alakító emberek csoportját vizsgálom. Evidenciaként fogadom el azt a tényt, hogy a pártosodási struktúrák felbomlása, valamint az információs hálózatok politikán belüli dominanciája révén a mai politikai közösségek már nem egy kanonizált, esetenként a mindenkori politikai hatalom által meghatározott értékrend szerint mozognak és szerveződnek, hanem sokszor informális csatornákon, vagy, mint az általam vizsgált esetben is, virtuális tereken keresztül.

Ebből az aspektusból kiindulva legelőször is a közösség fogalmát kell meghatároznunk. A közösséget, mint szociális hálózatot definiálva, nem elsősorban mint a térben együtt létező emberek tömegére, hanem mint egy társas hálózaton alapuló csoportra fogok tekinteni. Vagyis a térbeli meghatározottság helyett a kommunikáció és a közösségi élmény lesz dominánssá, ami az internetnek a meglévő lokális-strukturális akadályok áttörésében betöltött elsődleges szerepére irányítja a figyelmet.

Kérdés, hogy a fentiek fényében a világhálót felfoghatjuk-e olyan demokratikus entitásként, mely a politikai-társadalmi nyilvánosság egy új szféráját teremti meg. A világhálón szerveződő közösségek számára ugyanis az internet nem egy másfajta valóságként, csupán a lehetséges érintkezési módok egyik új alternatívájaként jelenik meg. Ahogyan már említettem, a formális politika kontrollja ezen csoportokkal szemben nem, vagy csak korlátozva érvényesül. Ennek az a következménye, hogy a neten létrejövő közösségek identifikációjának szempontjából az egy politikai közösséghez való tartozásnak már nincs akkora relevanciája.

Internet a politikai kampányban – példák és tanulságok

Az elmúlt évek választási kampányaiban a web 2.0 nyújtotta lehetőségek, Amerikától Nagy-Britannián keresztül Olaszországig és Spanyolországig, mindenhol fontos szerephez jutottak. Barack Obama kampányában például a nyílt tartalomkezelő rendszerek segítségével jött létre az a közösség, amely aztán könnyen mobilizálható, és más aktivistákat is mozgósító csapatként segítette a jelölt kampányát. A közösségépítő portálok logikája szerint felépülő MyBarackObama.com honlap a maga több mint kétmilliós felhasználói körével vitathatatlanul a támogatói mozgalom egyik legfontosabb fóruma lett. Ez az oldal olyan lehetőségeket kínált föl, mint az Obama-stáb tagjai önéletrajzának letöltése, a jelölt fotóalbumainak és videoblogjának megtekintése, valamint különböző virtuális közösségekhez való csatlakozás lehetősége a szimpatizáns saját online profilja alapján (pl.: „Vidéki amerikaiak" vagy „Diákok") (Hegedűs & Major, 2009: 41).

A honlap szerkesztői a felhasználókat is nagyobb online aktivitásra ösztönözték azzal, hogy számukra a honlapon belül biztosították egy saját adatlap, illetve blog létrehozását, ahol a kampánnyal kapcsolatos gondolataikat, tapasztalataikat, fotóikat és videóikat oszthatták meg egymással, valamint a webtér más felhasználóival. Az oldal emellett lakóhely, érdeklődés stb. szerint tematikus csoportba rendezte az aktivistákat, akiket a stáb tagjai közös összejövetelek, kampányrendezvények szervezésére biztattak, hogy az online kampányaktivitás a világhálón kívül is megmaradjon. Obama ezen kívül közvetlenül, a Twitter mikroblog-hálózaton keresztül tartotta a kapcsolatot saját szimpatizánsaival. *Tweet*jeit, vagyis rövid szöveges bejegyzéseit milliónyian követték nyomon az interneten. A szolgáltatást később az aktivisták koordinációjára is felhasználták: ezen keresztül tájékoztatták őket például arról, hogy egy-egy szavazóhelyiség előtt mekkora sorok állnak. Vagyis az online közösségépítés az amerikai elnökválasztási kampány fontos és szerves részévé vált. Az önkéntesek előre fel tudtak készülni a hivatalos kampánycsapat érkezésére, személyesen tudtak találkozni még olyan helyeken is, ahol a republikánusok egyértelmű többségben vannak, és a demokrata érzelmű szavazóknak nehéz megtalálniuk egymást.

Spanyolországban Zapatero stábja ugyancsak sikeresen teremtette meg a jelölt online arculatát, és építette fel azt a sajátos imázst, amely a kampányban Zapatero védjegyévé vált, és egyben elősegítette a PSOE (Spanyol Szocialista Munkáspárt) politikájával való azonosulást. A *Platforma de Apoyo a Zapatero* (vagyis a Zapaterót Támogatók Platformja, rövidítve PAZ, ami spanyolul békét jelent) a munkáspárti elnök szemöldökének jellegzetes ívét felhasználva két megfordított V betűvel, valamint a szemek fölé görbített mutatóujjal kampányolt, amire később egy egész mozgalom épült rá *Estoy con Zapatero* (Zapateróval vagyok) szlogennel. A PAZ által létrehozott honlapra olyan videoklipeket töltöttek föl, ahol spanyol énekesek, színészek, közéleti szereplők, és az utca emberei vallanak arról, hogy mit jelent számukra a PSOE politikája, Zapatero személye, illetve, hogy miért támogatják a munkáspártot. Emellett le lehetett

tölteni a párt választási programját, valamint a szimpatizánsok a központi honlapba ágyazott blogot és adatlapot hozhattak létre. Új funkció volt a kampányban a világ első MSN-robotja, az iZ (Információk Zapateróról), amely a választókkal való direkt kommunikáció lehetőségét azzal teremtette meg, hogy az MSN-en keresztül küldött számukra információkat Zapatero kampányáról (Balogh & Kenéz, 2008:23).

Mint a fenti példákból is látszik, a közéleti szerepvállalás formái átalakulnak, mind hangsúlyosabb lesz a különböző csatornákon meglévő szélesebb spektrumú és folyamatos politikai részvétel, valamint a választói tömegek bevonása a tömegkommunikációba, és ez által a politikai kommunikációba (Kiss & Boda, 2005:26). Mindez természetesen azt feltételezi, hogy a posztmodern politika kevésbé centralizált és a politizálás hivatalos formái által meghatározott, mint korábban. A globalizáció révén kiterjesztett civilizációs és kulturális pluralizmus egymás mellett létező, hálózatszerűen felépülő közösségeket teremt, amelyekkel szemben a mindenkori politikai hatalom kontrollja csökken. Ezek a közösségek nagyrészt a világháló elterjedésének köszönhetik létüket, és egymással laza kapcsolatot alkotva egy, a hivatalos politikai nyilvánosság mellett létező, és saját törvényei szerint működő nyilvánosságot hoznak létre. A koordináló központhoz, vagyis az internethez kapcsolódva azonban minden tevékenységüket össze tudják hangolni (Segesváry, 2002:6). Azaz – mint azt Manuel Castells megállapítja – a nagy, hierarchikus közösségek eltűnésével helyüket egyre inkább a horizontálisan szerveződő, az egyes résztvevők közötti nagyszámú interakción alapuló „hálózattársadalom" (*network society*) veszi át (Castells, 1996). Vagyis, amennyiben a társadalom pluralizálódik, úgy számolnunk kell a szavazótáborok sokszínűvé válásával, a tradicionális magbázisok felbomlásával. A hagyományos társadalmi struktúrák fragmentálódása és olyan új, mesterséges valóságok létrejötte, mint az internet, a választói csoportigények kielégítésének médiumait is szükségszerűen megváltoztatják. Amiből az következik, hogy a politikai kommunikáció hagyományos eszközeivel a választók jelentős része egyre kevésbé szólítható meg és mobilizálható.

Ez a fajta pluralizmus, az információk szabad áramlása, az alternatív életvezetési modellek legitimációja a hagyományos politikai részvétel formáival szembeni ellentétes vagy szkeptikus attitűd kialakulásához vezethet. Ez az elutasítás figyelhető meg a pártok taglétszámának, aktivista hálózatának fogyásában, a szavazói hajlandóság csökkenésében (Pintér, 2009).[1] A közelmúltban a témában lefolytatott kutatások világosan megmutatták, hogy korunkra a pártok mögött álló magbázisok nagyrészt eltűntek vagy átalakultak. A politikával szembeni fogyasztói igény megváltozása nemcsak a politikai táborokat, hanem a politikai kommunikáció természetét is átformálta. Ebben az átalakult környezetben a pártok számára már nem az ideológiai meghatározottságnak, hanem az ügyek mentén szerveződő, az ideológiát csupán ennek kereteként értelmező politizálásnak van relevanciája. Vagyis a fogyasztás-központúság mellett dominánssá válik a diszkurzivitás, azaz a politika jelentés- és beszédközpontúvá lesz (Szabó, 1998). Ugyanakkor az internet képes a politikus és választója közti kapcsolat re-mediatizálására (Somogyi, 2004), vagyis a közvetlen politikai kommunikációs formák rehabilitációjára a posztmodern politikában. Példaként a Magyarországon is egyre népszerűbb politikusi blogokat hozhatjuk föl. A blog, mint a virtuális identitásképzés egyik legfontosabb eszköze, személyes tartalmat is ad az ott megjelenő információnak. Gyurcsány Ferenc annak idején a magánemberi és politikusi szerep összekapcsolásával, egyidejű megjelentetésével teremtette meg saját technofil imázsát az internetes felhasználók előtt. Blogja, azon kívül, hogy ott családjának mindennapjairól, szokásaikról, ünnepeikről, a kutyatartás nehézségeiről és a sportolás örömeiről is lehetett olvasni, a célzott politikai üzenetek eljuttatásának egyik fontos eszköze volt. Az egyes naplóbejegyzések olyan externáliákat eredményeztek, mint a később szlogenné, és a baloldali identitás egyik kulcsfontosságú elemévé, a mozgósítás szempontjából is lényeges szállóigévé lett „Húzzunk bele!". A miniszterelnök blogja közvetlen hírforrásként is szolgált, amennyiben Gyurcsány azzal, hogy először internetes naplójában írt a madárinfluenza hazai megjelenéséről, azt a miniszterelnöki megnyilatkozások direkt és formális médiumává tette. De ugyanígy visszautalhatnánk Obama Twitter-bejegyzéseire, amelyek közvetlenségükkel teremtették meg az elnökjelölt szerethető, emberi profilját, és segítették elő azt, hogy személye – mint sajátos „márka" – köré egy egész mozgalom épüljön föl.

Vagyis amellett, hogy az internet a politikai kommunikáció olyan új médiuma, amely a sokszínű, a diszkurzív politikai térben különböző értékek és érdekek mentén szerveződő választói csoportokat képes koncentrált és célzott üzenetekkel megszólítani, őket a politikai folyamatokba becsatornázni, a web a politikai deliberáció egyfajta új fóruma is lehet, amin keresztül a választók mobilizálhatóak, és az online politikai cselekvés az offline térben artikulálódhat. Jó példa erre a szintén az Obama-kampány során folytatott adománygyűjtés, ahol a jelölt közösségi portálokon,

1 A témáról bővebben lásd: Katz & Croty (2006); Balogh Róbert (2008, 19–35); Williams (2009); Pappas (2009); Safran (2009); Dalton & Wattenberg (2000).

fórumokon, és saját honlapján maga is arra biztatta szimpatizánsait, hogy segítsék kampányát kisebb pénzadományokkal. A központi honlap lehetőséget nyújtott arra, hogy az aktivisták saját adománygyűjtő-oldalt hozzanak létre, ahol például magasság, súly vagy személyes ügy és kihívás alapján adakozhattak a demokrata párti szimpatizánsok. Az eredmény: az összes adomány majd' 90 százalékát az interneten átutalt felajánlások tették ki. (Ezeknek a fele 200 dollárnyi vagy alacsonyabb értékű adomány volt.)[2]

Amíg azonban a hivatalos politika szereplői az internetet csupán politikai kommunikációjuk egyik elemeként használják, addig a web – mint koordináló központ – segítségével szerveződő közösségek politikai tevékenységének jelentős része a virtuális térben artikulálódik. Az internet hálózati jellegéből adódóan azt elsősorban a bázisdemokrata szemléletű szervezetek képesek hatékonyan beépíteni működésükbe. Vagyis azok, ahol a szervezeti hierarchiát és a hagyományos pártstruktúrát felváltja a horizontális felépítés és az ilyen jellegű kommunikáció. (Kiss & Boda, 2005:40) Példaként lehetne felhozni a magyar LMP-t vagy több európai zöld pártot, valamint a marxista-antiglobalista mozgalmakat (pl.: International League of Peoples' Struggle, International Socialist Resistance stb.). A hálózati jelleg és a centralizáció hiánya a politikai mobilizáció olyan potenciáljává válhatnak, amit ezek a szervezetek az offline térben kifejtett politikai aktivizmusuk alapjává tesznek.

Jobbik Magyarországért Mozgalom – párt vagy hálózat?

A hazai radikális jobboldal – mint mozgalom – megerősödésének okaival itt nem foglalkozom, annyit azonban szükségesnek tartok megjegyezni, hogy annak megjelenését nem elsősorban a neten lévő civil szervetek létrejöttének logikája alapján kell megközelítenünk. Amíg ugyanis a habermasi tipológia szerint a civil társadalom olyan spontán létrejövő mozgalmak összessége, amelyek a magánélet társadalmi problémahelyzeteit csatornázzák be a politikai nyilvánosságba (Habermas, 1992:443), addig a radikális jobboldali szervezetek létrejöttének okai ennél komplexebbek. Annyi azonban tény, hogy ezek a szervezetek a hivatalos politika által elhallgatott vagy rosszul kezelt, de a közvélemény ingerküszöbét meghaladó ügyek felvállalása és képviselete, *de facto* a magánélet társadalmi problémahelyzeteinek becsatornázása segítségével határozzák meg önmagukat a politikai erőtérben. Ez pedig feltételezi a fennálló rend(szer) elleni fellépés, az annak megváltoztatására irányuló politikai szándék meglétét. Vagyis ezek a mozgalmak a pártok és a hagyományos politikai intézmények által fel nem vállalt ügyek képviseletét összekapcsolják az állampolgárok politikai reaktiválásával, az egyéni érdekképviselet ügyével, ami a hagyományos képviseleti demokrácia működési modelljének és a politikai elit meglétének elutasítását jelenti. Ez pedig a hivatalos médiában megjelenő politikai diskurzusból való kitaszítottság vélt vagy valós sérelmével együtt az elhivatottság érzetét és a küldetéstudatot erősíti a mozgalom tagjaiban, valamint azt a szándékot, hogy e hivatalos diskurzus médiumai mellett létrehozzák azt a második nyilvánosságot, amelynek médiumai a valóságot az ő nézőpontjukból mutatják be és értelmezik.

Jellemző, hogy mind a Jobbik, mind testvérpártja, a Brit Nemzeti Párt (BNP) saját, a központi honlapba ágyazott videoblog-oldalt tart fenn, amelynek célja a hivatalos média ingerküszöbét meg nem haladó események, jellemzően politikai gyűlések, fórumok, közéleti állásfoglalások digitális dokumentálása. Sőt a BNP deklaráltan nagy hangsúlyt fektet az online aktivitásra, szimpatizánsainak permanens és tevékeny jelenlétére a különböző internetes fórumokon, blogokon, közösségépítő portálokon. Honlapján külön gyakorlati útmutatóban írja le az internetaktivitás lehetséges módozatait és gyakorlati hasznát.[3] Eszerint a *cyberactivism* nem más, mint e-mailek, chatszobák és fórumok, helyi és országos online napilapok használata a látogatók befolyásolására, valamint a tévécsatornák internetes oldalain és közösségépítő portálokon kifejtett propagandatevékenység. Mindez pedig azért fontos, mert a párt aktivistái így a velük szemben – szerintük – ellenséges tömegmédia megkerülésével hallathatják hangjukat, és mondhatják el, hogy kik is ők valójában. Ugyanakkor – hangsúlyozzák a honlap szerkesztői – ezeknek a bejegyzéseknek nem szabad sértőnek, vulgárisnak lenniük, mert így az üzenet politikai tartalma elvész, és azt stílusa miatt politikai ellenfeleik könnyen felhasználhatják ellenük. Hasonló okokból érdemes figyelni az angol helyesírás szabályait figyelembe vevő szabatos fogalmazásra.

2 Bővebben lásd: http://www.cfinst.org/pr/prRelease.aspx?ReleaseID=216 (utolsó letöltés: 2009. február 25.).

3 http://bnp.org.uk/resources/cyberactivism/ (utolsó letöltés: 2009. február 27.), az itt következő idézetek a hivatkozott oldalról valók.

Miért fontos mindez? Elsősorban azért, mert, mint azt a későbbiekben látni fogjuk, a hazai radikális jobboldal szimpatizánsainak online aktivitása, valamint a Jobbik internetes portáljának felépítése hasonló logikát mutat. Vagyis az alternatív médiatér megteremtésének eszköze egyik szervezetnél sem egy kanonizált centrum köré felépülő médium, hanem a horizontálisan szerveződő és alacsony belépési költségű internet lesz.

Annál is inkább, mert ezeknek a szervezeteknek a felépítése az internet strukturális logikáját követi. A kilencvenes évek végén elszigetelt egyetemi közösségekből alakult Jobbik Magyarországért Mozgalom az internetet használta fel arra, hogy a térben egymástól távol lévő báziscsoportjait egységesen mozgósítható, egymással információkat könnyen és gyorsan megosztó, az egész országra kiterjedő mozgalommá tegye. A weben közvetített tartalom segítette a szimpatizánsok integrációját a szervezetbe, akik maguk is az információs láncolat részeivé váltak. A Jobbik centralizált, egy központhoz kötődő, és annak hierarchikusan alárendelt tagszervezetei mellett horizontálisan felépülő hálózatba rendezte a helyi csoportokat, ahol az információ a hálózat minden pontján egyszerre tudott megjelenni. Ez pedig olyan potenciált biztosított számára, amellyel a hagyományos pártstruktúra alapján szerveződő, vertikális információterjesztésű, centralizált politikai erők nem tudnak versenyezni.

A pártos ideológiák képviselete helyett a fent említett ügyképviselet a hatékony politizálás egyik szervezőelve, lévén, hogy a politikai erők mögött álló beágyazott magbázisok felbomlottak, a politikai aréna heterogén összetételű szurkolótáborainak megjelenésével pedig a politika iránti fogyasztói igény is átalakult. A Jobbik ereje többek között abban áll, hogy a hivatalos pártok napirendjén nem szereplő ügyekkel tematizálja a politikai közbeszédet, és a horizontális információterjesztés révén ezekkel egyszerre több fórumon is jelen tud lenni. (Lásd pl. a „cigánybűnözés" mint a Jobbik által konstruált, és azóta a közbeszéd szerves részévé lett ügy.)

A tematizációs aktorok természetesen nem mindegyike online médium, minthogy leírásukhoz a hagyományos média definiálásához szükséges fogalmak sem mindig elégségesek. A Magyar Gárda mozgalom vagy az Attila Király Népfőiskola konvencionális szervezeti struktúra szerint felépülő hálózatok. Ugyanakkor működésükben – véleményem szerint – nem kizárólagosan a szervezeti-hálózati profil, vagyis az aktivisták feltérképezése és becsatornázása dominál, hanem egyfajta tematizációs jelleg is, amennyiben ezen szervezetek tevékenysége a párt bizonyos ügyekhez kapcsolódó ismeret- és érvanyagát hivatottak megjeleníteni és képviselni. Így például a gárdisták olaszliszkai felvonulása nem csupán politikai tett volt, hanem olyan médiaesemény, amely az adott ügyet hetekig a közbeszéd fókuszában tartotta úgy, hogy mindeközben a pártnak széles médiafelületet biztosított az esettel kapcsolatos véleményének kifejtésére és propagálására.[4]

Vagyis a párt vezetősége az a középpont, ahonnan a kapcsolatok kiindulnak. Az információ ezeken keresztül terjed szét rövid idő alatt az egész hálózaton, a hálózat részei pedig a középpont segítségével hangolják össze tevékenységüket. A szervezeti felépítésnek ez a logikája képes arra, hogy a párt sikeresen szólítsa meg a politikai térben egymástól távol lévő választói kiscsoportokat. A Jobbik honlapja ennek megfelelően már indulásakor is innovatív, multimédiás tartalommal gazdagon feltöltött volt, amely elősegítette a digitális identitásképzést. A Jobbik soha nem élt erős szimbolikával honlapja főoldalán (ellentétben a MIÉP-pel), a képi és nyelvi eszközök mindig is mérsékeltek és visszafogottak voltak. Ennek oka nyilvánvalóan az, hogy a párt minél előbb ki akart lépni a szűk, meghatározott csoportok érdekeit képviselő rétegpárti státuszból, és elindulni az ügypolitizálás alapú gyűjtőpárttá válás útján. A Jobbik azzal, hogy honlapján egy videoblog-oldalt is üzemeltet, a hagyományos médiamegjelenés digitalizált formái mellett videoüzeneteivel tematizálja az internetes politikai diskurzust, amely üzenetek egyszerre jelennek meg a portálon és különböző videomegosztó oldalakon. Az információk az alapszervezetek által fenntartott, egységes tematikájú honlapok5 alkotta hálózaton terjednek szét, és jutnak el a lokális kisközösségekhez.

Az alapszervezetek honlapjainak fontos integrációs, mobilizációs és rekrutációs szerepe van. Nemcsak a párt hivatalos, központi szerepet is betöltő weboldala körüli virtuális hálózatot teremtik meg, hanem segítik a helyi csoportok önszerveződését, a helyi ügyek becsatornázását és képviseletét. A hálózat egyes elemei és a középpont közötti kommunikáció interaktív, az információáramlás folyamatos. A párt konkrét témához kapcsolódó ismeret- és érvanyaga így könnyen eljut a lokális szervezetekhez, onnan pedig vissza a központhoz; a körforgás a helyi ügyek visszacsatolása révén felerősíti az üzenetek tartalmát.

4 A párt hasonló logika alapján megválasztott szimbólumainak használatáról lásd: Dúró (2008: 82–87).

5 Ezeknek listáját lásd: http://www.jobbik.hu/linkek/jobbikos_honlapok (utolsó letöltés: 2009. február 25.).

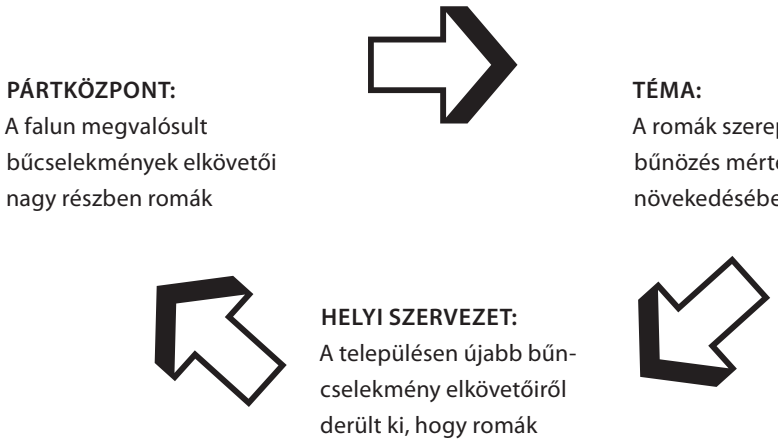

1. ábra: Az internetes témaképviselet és ügyképzés tematikus ábrája a központ–hálózat relációban egy, a Jobbik identitását meghatározó téma alapján (A szerző illusztrációja)

A portálok aktívan kommunikálnak a felhasználóval, nyitottak és interaktívak. A párt honlapja az első igazi megmérettetést jelentő EP-kampányban többfajta lehetőséget kínált fel a digitális identitásképzésre. Ennek egyik legszembeötlőbb példája a „Legyen Ön is alakítója a Jobbik kampányának!" címmel futó felhívás volt, amelyben a kampányhoz vártak kreatív ötleteket, plakát- és matricaterveket, jelszavakat, tévé- és rádióhirdetések terveit.[6] Ez segítette a szimpatizánsok integrációját, valamint játékos formában, a látogató alkotásvágyát felhasználva, a párt által képviselt ügyek témává emelését.[7] A honlapon mind a mai napig lehetőség van hírlevél-feliratkozásra, valamint üzenetküldésre is, ami segíti a szavazók megerősítését és a szimpatizánsok becsatornázását. Az online aktivitás offline megjelenését a portálról letölthető és szabadon terjeszthető hírlevél támogatja.

A támogatók megszervezése a fent leírtakon kívül a mozgalom szatellit-szervezetein keresztül történt és történik. Az online és az offline szervezeti kultúra analógiájából következően nemcsak a honlap, hanem a párt is egy tágabb hálózat része, amelynek további elemeit hasonló szellemiségű civil szervezetek (többek között a már hivatkozott Magyar Gárda és Attila Király Népfőiskola) adják. Így az adománygyűjtésre és az önkéntesek toborzására a honlapon és az alapszervezeteken kívül a mozgalomhoz kötődő egyéb csoportok és intézmények is alkalmasak. A pártos hálózat pedig más netes hálózatokkal interakcióba lépve a virtuális politikai tér jelentős részét le tudja fedni.

Nemzeti radikális hálózatok az interneten

A Jobbik mint párt, csupán az interneten jelen lévő nemzeti radikális hálózatok egy kicsiny szelete, a radikális jobboldali szubkultúra egyéb webes médiumai – amelyekről a következőkben lesz szó – azonban szervezettségükben és felépítésükben hasonló logikát követnek. Ezek a netes hálózatok nem egy kiforrott ideológia mentén szerveződnek, a politikájukat alakító gondolatrendszer nincs filozófiai mélységben kidolgozva. A köztük lévő korreláció diszkurzív jellegű, identitásképzésük alapja a hivatalos renddel szembeni averzió. Világképük szerint a hivatalos rendet egy kisebbség képviseli, amely rákényszeríti saját kultúráját a többségi társadalomra, és a nemzetközi nagyhatalmak érdekei szerint cselekszik. Ennek kontextusában a nemzeti kultúra mint védelmezendő entitás, a liberális társadalom- és gazdaságfilozófia mint (végső soron) az erőszak eszközeivel is eltörölhető ideológia jelenik meg. Az ellenállás

6 Hasonlóan sikeres kampányt folytatott Korodi Attila RMDSZ képviselő, l.: Medvék, tulipánok, populisták – A román politikai rendszer dilemmái és a 2008-as parlamenti választások; a Generáció 2020 Egyesület kiadványa, 2009., valamint: http://korodiattila.ro/blog/?p=8 (utolsó letöltés: 2009. február 25.).

7 A virtuális identitásképzés eme formájára számtalan példát hozhatnánk még fel, ld. pl.: http://kuruc.info/r/22/46865/, http://kuruc.info/r/6/410/ (utolsó letöltés: 2009. február 28.)

formáinak és érvrendszerének változatossága több, egymás mellett létező, és egymással szoros kapcsolatban álló webes politikai hálózat jelenlétét eredményezi.

Ezek a hálózatok az információ terjesztésében betöltött szerepükön túllépve maguk is egyfajta alternatív *tudást* hoznak létre (Bach & Stark, 2004), amit a hálózat aktorai kizárólagosnak fogadnak el. Ez a tudástartalom a kanonizált diskurzusok ellenében artikulálódik, és a virtuális hálózaton terjed szét. A jogi, történelmi, irodalmi, de akár természettudományos tudás alternatív értelmezéseinek olyan produktumai, mint a Szentkorona-tan sajátos újraértelmezése, a magyar–sumér rokonság, a Wass Albert-kultusz, a táltoshit, vagy – szélsőséges esetben – a holokauszt-tagadás sokszor a radikális jobboldali identitásképzés szerves részei.8 A kanonizált tudás ebben a relációban mint a hivatalos rend elnyomó gépezetének eszköze jelenik meg, amelynek célja a nemzettudat, és így a nemzeti ellenállás gyengítése.

A hazai radikális jobboldal anyagi lehetőségei és erőforrásai persze korlátozottak, de esetükben az internet kiegyenlítő hatása érvényesül: vagyis, a webes hálózatokat felhasználva egyszerűen és gyorsan képesek az információt terjeszteni és hatást elérni (Kiss & Boda, 2005: 152). Az információk a hagyományos médiában jelen lévő kapuőrök másodlagos szűrőhatásának kiiktatásával terjednek szét a hálózaton, így az információ közvetlenül éri el azokat a választói csoportokat, akiket a szélsőségesek meg akarnak szólítani.

A minél hatékonyabb tematizációt ebben a hálózatban a honlapok egymás közti szoros kapcsolata segíti. Az alternatív tudástár hálózatba rendeződő médiumai egy második, virtuális nyilvánosságot teremtenek, sajátos diszkurzív térrel. Ennek részei a történelmi tárgyú honlapokon és hírportálokon (www.althir.org, www.kuruc.info, www.barikad.hu) megjelent tartalom mellett a szabadidős (www.csalambozas.fw.hu), kulturális oldalak (www.minden-ami-magyar.hu), webáruházak (www.turulbolt.hu, www.szkitabolt.hu) és blogok (www.nemenyi.net, www.naczivadasz.com). Amennyiben a köztük lévő kölcsönösségi kapcsolatokat a szociometria segítségével próbáljuk meg felrajzolni, úgy azt látjuk, hogy olyan széles hálózatról van szó, amely a kölcsönös hivatkozások lépcsőzetes láncolatával terjed szét a virtuális térben.[9]

A további vizsgálatnál elfogadom a hálózatelemzés azon megállapításait, miszerint a csoport tagjait a közös cselekvési indítékok tartják össze, azok spontán kezdeményezésre alakulnak ki, vagyis alulról szerveződnek, fejlődésük mégis intézményesedési tendenciát mutat, amennyiben a csoport tagjaira érvényes szokásokat hoznak létre, szabályrendszert dolgoznak ki és hagyományokat teremtenek (Mérei, 1996). Ez esetünkben annyit jelent, hogy a hálózat tagjai egy együttes motívum alapján jelennek meg a virtuális térben, ahol az általuk létrehozott alternatív tudásból fakadó szokások és hagyományok szolgálnak a közösség elemeit összekötő csatornaként. Így a hálózat egyaránt magában foglalja a nemzeti radikális csoportokat csakúgy, mint az anarchisták és a neonácik a valós politikai térben egymástól távolabb lévő mikroközösségeit.

Az ábrán a viszonzott hivatkozásokat (ez azt jelenti, hogy a honlapok kölcsönösen megjelenítik egymást saját webes felületükön) vastagabb vonallal, a lánc meghosszabbítását szolgáló, ezáltal a hálózatot kiszélesítő egyszeres hivatkozásokat vékony vonallal rajzoltam fel. A lánc középpontjának egy olyan webáruházat választottam, amely a hálózat leglátogatottabb szereplőit vonzza magához, és így a közösséget összekötő csatornák centrumaként szolgál. A hálózat elemei közti kapcsolatot csupán a harmadik hivatkozási szintig ábrázoltam, de fontos megjegyezni, hogy az abban szereplő honlapok további lehetséges kapcsolatokat kínálnak fel. (A kutatást 2009 tavaszán zártam le, az ábra ennek megfelelően az akkori viszonyokat tükrözi.)

8 A Szentkorona-tan a koronát mint önálló jogi személyiséget és kizárólagos jogforrást értelmezi, melynek a mindenkori uralkodó alá van rendelve. A tan hívei ezért a Kádár-rendszer jogrendjét és a vele való jogi kontinuitást elutasítják, a hatályos magyar alkotmányt, ami az 1949. évi XX. törvénynek a demokratikus államrendhez igazított módosítása, illegitimnek tartják.

9 A szociometria a szociológia emberi kapcsolatok felmérésével foglalkozó ága, amely a közösségen belül az azt alkotó személyek elhelyezkedését és a köztük lévő kapcsolatokat vizsgálja. Mivel itt a módszert nem a valós térben mozgó személyekre, hanem a virtuális térben megjelenő webes entitásokra alkalmazom, a felmérési technikát szabadabban kezelve az egyének közti társas reakciók több mutatóját is figyelmen kívül hagytam. Célom elsősorban a szélsőséges portálok közti virtuális kapcsolatok feltárása és a szemléltetés volt.

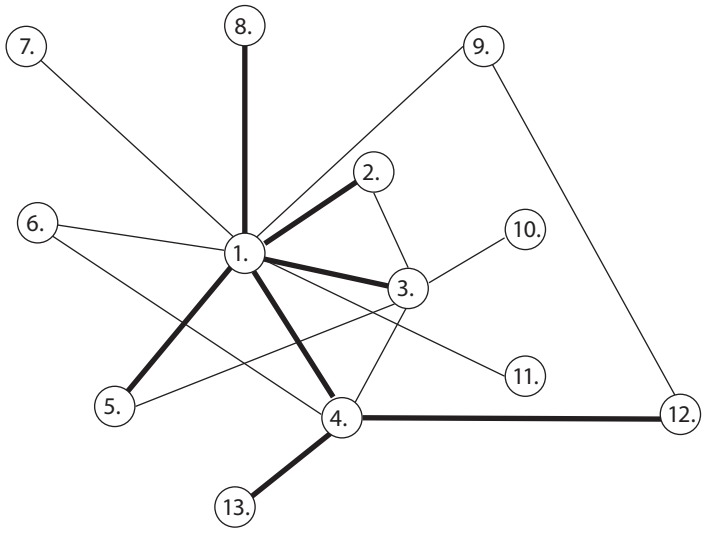

2. ábra: A radikális netes hálózat egy szeletének tagjai közt lévő kapcsolatok sematikus ábrája
(A szerző illusztrációja)

A hálózat közepén a legtöbb kölcsönös kapcsolattal rendelkező weblap (www.turulbolt.hu) áll, vagyis az az oldal, amit a hálózat többi eleme is adekvát hivatkozásként fogad el. A honlap kiemelt helyzetét a körülötte csillagszerű alakzatban elrendeződő további weblapok halmaza mutatja: ezek a középponthoz mind kötődnek, de egymással legtöbbször csak közvetett kapcsolatban állnak. A hivatkozott oldalak sorrendben a következők (zárójelben a portálok által főoldalon felajánlott linkek számával):

2. www.szegedicsanad.hu – a Jobbik EP-képviselőjének honlapja (3);
3. www.csalambozas.fw.hu – vagyis a „Csalámbozás magyar földre" nevet viselő szabadidős portál (6);
4. www.kuruc.info – a leghírhedtebb radikális hírportál (14);
5. www.minden-ami-magyar.hu – nyílt tartalmú webes enciklopédia (12);
6. www.fenyunnep.hu – a nyári napfordulóhoz kötődő pogány szertartás modernkori felújításának honlapja (2);
7. www.pozsonyiadam.gportal.hu – a Magyar Demokrata publicistájának, írónak és punkzenésznek a honlapja (főoldalon: 4, „Ajánlott oldalak" almenüben: 17);
8. www.althir.org – saját meghatározása szerint „nemzeti médiafigyelő" portál („Ajánlott oldalak" almenüben: 136);
9. www.romantikuseroszak.hu – a Romantikus Erőszak nevű, „nemzeti érzelmű" rockzenekar honlapja („Társoldalak" almenüben: 82);
10. www.jobbik.hu – a Jobbik Magyarországért Mozgalom Párt honlapja (4);
11. www.barikad.hu – „nemzeti érzelmű" nyílt hírportál (12);
12. www.szkitabolt.hu – honfoglalás kori ruházatot, kézműves kiegészítőket árusító bolt és webáruház („Barátaink" almenüben: 7);
13. www.nemenyi.net – „nemzeti érzelmű" hírportál és blog (9).

Az ábrán látható csillagszerű elrendeződés magyarázatát abban látom, hogy az oldalak tematikusan alkotnak a hálózaton belüli csoportokat, és bár a közös tudástartalom összeköti őket, a hálózat más elemeivel a kapcsolatot csak második vagy harmadik lépcsős hivatkozással tartják. Jó példa erre több olyan szabadidős weblap is, amely főoldalán

ugyan nem ajánl fel más politikai tartalmú hivatkozást, de a hálózatot összekötő centrumon keresztül a látogató hamar eljuthat az alternatív tudástár egyéb médiumaihoz, hírportálokhoz, kulturális témájú weblapokhoz.

A tematikus csoportok háromszög és négyszög alakzatban elrendeződő oldalai között erősebb kötődést találunk, a kölcsönös hivatkozások a virtuális térben kirajzolódó tömböt hoznak létre. Fontos azonban megjegyezni, hogy ezek az alakzatok sem zártak, hanem a lánc további elemeit képezik, amennyiben a csoport minden tagja rendelkezik – ha közvetve is – a tömbön túlmutató, a lépcsőzetes elterjedést fenntartó kapcsolattal. Ennek alapján ítélhetjük meg a hálózat illeszkedéseit és egyensúlyát, vagyis hogy a középpont köré rendeződött honlapok a hálózat más szereplőit magukhoz vonzva olyan csoportokat hoznak létre, amelyeknek más középponti vagy súlyponti szerepet betöltő honlapokkal is lehet kapcsolata. A hálózat peremhelyzetben lévő elemei pedig alternatív hivatkozási csoporttal szolgálják a lánc továbbterjedését.

Adja magát a kérdés: mennyiben más a radikális netes hálózat léte, mint más politikai hálózatoké? Nos, véleményem szerint egyrészt *annak felépítése miatt*. Amíg a mainstream politikai erők szintén törekednek arra, hogy önálló, és a politikai preferenciákat online befolyásoló internetes hálózatot tartsanak fent (annak középpontjaként, kvázi *hub*jaként saját honlapjukkal), addig ezen igyekezetük megreked az adott párt politikáját direktben propagáló, annak honlapjához formálisan, sokszor első lépcsőben és kölcsönös hivatkozással kötődő weboldalak létrehozásánál. Így a Fidesz politikusai és a párt szellemi holdudvara által szerkesztett www.jobbklikk.hu blogoldal politikai tartalma ellenére sem tekinthető alternatív hivatkozásnak, amennyiben az adott honlap olyan további linkeket kínál fel (www.reakcio.hu, www.konzervatorium.hu), amelyek a lánc meghosszabbítását a harmadik lépcsőben megszakítják, és így szerteágazó webhálózat helyett egy önmagában való, egymáshoz kölcsönös hivatkozással kötődő tömböt hoznak létre a virtuális térben. Ugyanez a helyzet az SZDSZ honlapjának főoldalán felkínált politikai (szabadsagszolidaritas.blog.hu, szabadhaza.blog.hu, johnforferencvaros.blog.hu stb.) és szabadidős (gusztosfut.blog.hu) tartalmú internetes naplókkal. Az MSZP hivatalos portálja annyiban különleges, amennyiben annak szerkesztői az oldalon egyetlen hivatkozást sem kínálnak föl, vagyis a honlap nemhogy egy virtuális hálózat középpontja, de még csak része sem tud lenni, és így elszigetelve, magára hagyottan áll az online térben.

A weblapok formális kötődése külön hangsúlyt érdemel. Amíg ugyanis a radikális netes hálózat a szimpatizánsok által a „csináld magad" elve alapján létrehozott és szerkesztett honlapok és blogok sokaságából épül fel, addig a parlamenti pártok mintha tartanának attól, hogy saját oldalaikon más, informális (alternatív) politikai és tudástartalmat megjelenítő portálokra hivatkozzanak. Kivételt képez talán a fidesz.hu, ahol a lap szerkesztői a főoldalba ágyazott blogajánlót tartanak fenn. Ezen olyan oldalakról származó hivatkozások is megjelennek, amelyek a középponthoz formálisan nem kötődnek ugyan, de az ott szereplő bejegyzések a párt egy-egy ügyben elfoglalt hivatalos álláspontját támasztják alá. (Ilyen például a vastagbor.blog.hu internetes napló, amely egyik politikai oldallal szemben sem elkötelezett.) Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a mainstream politikai erők ezzel nemcsak saját internetes hálózatukat korlátozzák, hanem szimpatizánsaik online aktivitását is, szemben a radikálisoknak a digitális identitásképzést és tevékeny internetes részvételt támogató attitűdjével (amiről a tanulmány második felében bővebben is volt szó).

A második – a fentiekből részben következő – különbség véleményünk szerint a radikális netes hálózaton megjelenő *információk tartalma és jellege*. A közbeszéd témái nagyrészt a hivatalos tömegmédia által befolyásoltak. Ha az állami cégek vezetőinek kiemelkedően magas fizetése politikai ügyként artikulálódik a mainstream médiában, úgy arra a közvélemény is politikai ügyként reagál, és így a pártoktól az adott üggyel kapcsolatos világos állásfoglalást követel meg. Ez az állásfoglalás aztán ugyanott fog megjelenni, ahol maga az ügy is megjelent, vagyis a hivatalos és hagyományos médiatérben. És ez az állásfoglalás tükröződik majd a pártok honlapjain, korlátolt virtuális hálózatuk egyéb médiumaiban, amelyek éppen korlátoltságuk miatt képtelenek arra, hogy ügyképző médiumokká váljanak.

Ezzel szemben a jóval kiterjedtebb radikális netes hálózat elemei saját maguk is alkalmasak lehetnek arra, hogy ügyeket kreáljanak, amire aztán a (virtuális vagy valóságos) központ a tanulmányban hivatkozott sematikus ábra szerint ráerősít, és azt témává teszi. Gondoljunk csak a kötelező közmunka körül kialakult vitára, amelynek lefolyását nem csupán az internetes párbeszédek befolyásolták, hanem a weben megjelenő olyan tartalmak is, amelyek elsősorban a digitális identitásképzés eszközei. Ilyen például az az ingyenes videokészítő szoftver segítségével előállított kisfilm, ami az eredetileg a Móricka című folyóiratban megjelent Tücskök és hangyák című képregénynek a különböző videomegosztó portálokra feltöltött digitalizált változata. A képregény készítői az ismert La Fontaine mesét parafrazálva a jelenlegi

magyar közviszonyokra aktualizálták azt, mégpedig úgy, hogy abban hangyaként a többségi társadalom tagjai, míg tücsökként a romák jelentek meg. A képregény üzenete egyértelmű, azt uszító tartalma miatt a honlapok fenntartói többször is eltávolították a webfelületekről, ám ennek ellenére – a radikális aktivistáknak köszönhetően – oda újra és újra visszakerült, így mindenki számára megtekinthetővé és hivatkozhatóvá vált. A hivatalos média aztán élt is ezzel a hivatkozási lehetőséggel, vagyis a webes tartalom közvetetten ugyan, de képes volt befolyásolni az ügyben lefolytatott politikai vita irányát és hangnemét, mégpedig úgy, hogy az formálisan egyik radikális szervezethez sem volt köthető.

Harmadik különbségként – szintén a fentiekből következően – a honlapok *nyitottságát* említhetjük. Vagyis azt, hogy amíg a radikális hálózatok tartalma a hálózathoz nem köthető egyéb weboldalakon is megjelenik, addig a többi politikai erő képtelen a virtuális tér nagyobb részének lefedésére, az ott folyó politikai viták befolyásolására. A Jobbik EP-választásokra forgatott kampányfilmje, illetve a Jobbik TV egyéb videói nemcsak a radikális hálózat elemeiről, hanem videomegosztó portálokról is mind a mai napig elérhetőek, letölthetőek. Így az egyszeri internetlátogató sokkal nagyobb valószínűséggel talál rá ezekre a kisfilmekre, mint a fidesz.hu-ról mikroszájtként elérhető, és az MSZP-SZDSZ kormány korrupciógyanús ügyeit feldolgozó, azokat a nyílt tartalmú webes enciklopédiák logikája szerint strukturáló, de külső forrásból nem, vagy csak nehezen elérhető korrupedia.hu-ra. Vagyis a radikális internetes hálózat elemei, más politikai netes hálózatokkal szemben, olyan rendszerbe szerveződnek, amely képes prezentálni és reprezentálni a második nyilvánosságban megjelenő alternatív tudást.

Összefoglalás

A virtuális politikai közösségek kutatásakor a kérdés elsősorban az, hogy az internet segítségével szerveződő, és az internetet mint a politikai cselekvéseket összehangoló médiumot értelmező csoportok létrehozhatnak-e újfajta politikai kultúrát, vagy csupán a társadalmi nyilvánosság terét bővítik-e ki a virtuális térben artikulálódó politikai tevékenységgel? A kérdésre adandó válasz kettős, mert bár a felhasználók legtöbbször az offline térben meglévő politikai preferenciáikkal lépnek a webes diskurzusok terébe (és ez az online politikai viták természetét is meghatározza), ugyanakkor a hálózati logika alapján felépülő szervezetek nemcsak önreprezentációra, hanem egy második nyilvánosság, egy alternatív tudástartalom megteremtésére is felhasználhatják az internetet. Ez az alternatív tudás aztán olyan viszonyítási pontként kezd el funkcionálni, amely nem csupán a köré felépülő közösség identitását, hanem annak politikai attitűdjét is meghatározza.

Kérdésként vetődik fel ugyanakkor az is, hogy a neten megjelenő információtömeg használata mennyiben könnyíti, illetve nehezíti az önszerveződő közösségek politikai aktivitását. Zizi Papacharissi szerint a túl sok információ ugyan az aktivitás látszatát keltheti, de a politikai tartalom ez által óhatatlanul hígul, vagyis a politikai vitában való nagyobb részvétel nem biztosítja a politikai kultúra átalakulását (Papacharissi, 2003). Ez pedig magában rejti annak a veszélyét, hogy a felhasználók között inkább specializált viták alakulnak ki, és így a virtuális tömeg egyre kisebb csoportokra esik szét.

Ezzel szemben én úgy látom, hogy az internet nemhogy fragmentálja a politikai közösségeket, hanem olyan teret hoz létre, ahol az online politikai cselekvés kiteljesedésével az offline aktivitást is támogatja. Azzal ugyanis, hogy segíti a csoporthálózatok kialakulását, valamint nagyban megkönnyíti a köztük lévő információáramlást, az egyes felhasználókat egy nagyobb, szimbolikus közösség részeivé teszi, amely közösség aztán saját szabályai és hagyományai szerint vesz részt a politikai diskurzusok tematizációjában. Az interneten megjelenő, a hivatalos politikai diskurzuson kívül artikulálódó második nyilvánosság olyan valóságképet teremt, amely a virtuális térből kilépve képes befolyásolni az offline politika nyelvét és meghatározni annak témáit.

A közösségi tartalom létrehozása, vagy annak támogatása ugyanakkor az egyszeri internet-felhasználók politikai aktivitását is elősegítheti. Az így megjelenő információ azáltal kap személyes jelleget, hogy a közösség egy másik tagjától származik, aki maga is a hálózat része. A személyes tartalom létrehozását és megosztását támogató oldalak (kép- és videomegosztók, blogok, közösségépítő szájtok) elterjedése által egyszerű fogyasztókból előállítókká, a közös tudás alakítóivá válunk. Az általunk létrehozott tudástartalom könnyen és gyorsan terjed szét a hálózat többi eleme között, és, mint láttuk, képes a politikai párbeszéd befolyásolására is. A sok egyszerű elem kölcsönhatásából pedig egy olyan komplex egység jön létre, amely sikeresen befolyásolhatja a politika online és offline diszkurzív terét.

Irodalom

Bach, Jonathan & Stark, David (2004): Link, Search, Interact. The Co-evolution of NGOs and Interactive Technology. *Theory, Culture & Society*, 3 sz.

Balogh Róbert (szerk.) (2008): *Politikai állatfajták – Konszenzusos demokrácia, populizmus, szavazóbázisok és parlamenti választások Ausztriában*. Budapest: MPTP.

Balogh Róbert & Kenéz Anikó (2008): *Esélyegyenlőség, Zapatero, „demokratikus orgazmus" – A spanyol harmadik út?* Budapest: MPTP.

Bard, Alexander & Soderqvist, Jan (2002): *Netocrac: the new power elite and life after capitalism*. London: Reuters.

Breitner Igor (2008): *Információs technológia és a politika transzformációja*. www.meltanyossag.hu/files/meltany/imce/doc/at-itcespol-080701.pdf (utolsó letöltés: 2009. február 27.).

Castells, Manuel (1996): *The Information Age: Economy, Society and Culture*. I. *The rise of the Network Society*. London: Blackwell

Csepeli György (2008): *A legújabb osztály*. http://www.jide.hu/index.php?page=news_reader&id=235 (utolsó letöltés: 2009. február 25.).

Dalton, Russel J. & Wattenberg, Martin P. (eds) (2000.): *Parties Without Partisans – Political Change In Advanced Industrial Democracies*. Oxford University Press.

Davis, Richard (1999): *The Web of Politic. The internet's Impact on the American Political System*. Oxford: Oxford Uiversity Press.

Dúró Dóra (2008): A Magyar Gárda megjelenése. *Politika.hu,* 3-4. sz.

Habermas, Jürgen (1992): *Faktizität und Geltung. Beträige zur Diskurztheorie des Rechts und des demokratischen Rechsstaats*. Frakfurt am Main: Suhrkamp.

Hegedűs Krisztina & Major Vera (2009): Társadalmi hálózatok, Facebook és MyBarackObama.com – A közösségépítés ereje. In: Barkóczi Balázs (szerk.): *Mindeneken tool – Közösségi hálózatok és politikai tematizáció az interneten.* Budapest: Generáció 2020.

Katz, Richard S. & Croty, William (eds) (2006): *Handbook of Party Politics*. London, Thousand Oaks and New Delhi: Sage.

Kiss Balázs & Boda Zsolt (2005): *Politika az interneten*. Budapest: Századvég.

Lányi Gusztáv (2006): *Homo Politicus Networkienses – Az internet mint politikai színpad*. 2006. http://www.csepeli.com/kotet/csepeli60_lanyi_gusztav.pdf (utolsó letöltés: 2009. február 26.).

Mérei Ferenc (2006): *Közösségek rejtett hálózata*. Budapest: Osiris Kiadó.

Papacharissi, Zizi (2003): *A virtuális szféra.* http://www.mediakutato.hu/cikk/2003_01_tavasz/07_virtualis_szfera/ (utolsó letöltés: 2009. február 24.).

Pappas, Takis S. (2009): Patrons against partisans. *Party Politics,* 3. sz.

Pintér Róbert (2008): Demokrácia az Internet korában. *Egyenlítő,* 2. sz.

Pintér Róbert (2009): *Az internet politikatudományi kutatásának intézményesülése.* http://www.ittk.hu/web/docs/robesz/cikkek/pinter_NKFP_pol1.pdf (utolsó letöltés: 2009. február 27.).

Safran, William (2009): The catch-all party revisited. *Party Politics,* 5. sz.

Sajó András (2008): *Internet-demokrácia?* http://beszelo.c3.hu/03/0708/08sajo.htm (utolsó letöltés: 2009. február 27.).

Segesváry Viktor (2002): Globalizáció, hegemónia és a harmadik évezred politikai újjárendeződése; ezek egyes regionális vonatkozásai. *Tér és Társadalom*, 4 sz.

Somogyi Zoltán (2004): *A marketing hatása a politikára.* http://www.communicatio.hu/konferenciak/elkoszono200405/eloadasok/somogyizoltan.doc (utolsó letöltés: 2009. február 26.).

Szabó Márton (1998): *Diszkurzív térben.* Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete.

Williams, Michelle Hale (2009): Catch-all in the twenty-first century? Revisiting Kircheimer's thesis 40 years later. *Party Politics,* 5. sz.